ETHIEK & GENEZING
PSYCHOANALYSE VERSUS FILOSOFIE[1]

Jonckheere Lieven

Schaamte is ons erfdeel,
Schande ons voedsel.
Onkruid staat in ons gezicht geplant.
(H. Claus, Las Hurdes)

I. Een polemische benadering van de vraag.

Ethiek en genezing. Psychoanalyse tegen filosofie. Dat moet velen onder U een hoog gegrepen bedoeling lijken, zelfs een uit de lucht gegrepen bedoeling. Laat ik meteen tonen dat ik met beide voeten op de grond sta, en U ook met beide voeten op die grond plaatsen. Ik wil de bedoeling van mijn titel terre-à-terre uitleggen.

Ik weet dat U een meer filosofisch georiënteerd gezelschap vormt. Wat betekent dat U filosofie leest, dat U probeert wat filosofisch te denken, U discuteert bij gelegenheid wel eens over filosofie en probeert daaruit misschien zelfs lering te halen voor Uw levenswijze. U probeert de dingen filosofisch op te vatten. U weet niet, uitzonderingen daargelaten, dat ik psychoanalyticus ben. Dat betekent dat ik psychoanalytische literatuur lees, bedenk, bediscuteer. Maar dat is niet alles, dat is niet het bijzonderste. Om psychoanalyticus te kunnen zijn ben ik, zonder dat iemand daarom heeft gevraagd, zelf in analyse geweest en heden neem ik andere mensen in analyse die daarom vragen.

Ik heb onze respectieve posities even tegenover mekaar gesteld, teneinde de vraag die ons hier bezig houdt, scherper te kunnen stellen. U die filosofeert en ik die ooit in analyse ben geweest en thans psychoanalyseer: waarom doen wij dat. U kent het antwoord en toch voel ik reeds Uw onbehagen als ik het U vertel: wij filosoferen en psychoanalyseren vanuit een bepaald onbehagen. Een ander woord voor dat onbehagen, een synoniem eigenlijk, is het verlangen. Dat is onze subjectieve verdeeldheid, het gevoel dat een deel van onszelf ons altijd ontsnapt, het gevoeld dat we iets missen, dat we niet samenvallen met onszelf. Doorgaans is dat gevoel eerder discreet. Soms kan het echter tragische vormen aannemen in ons bewustzijn. Het groeit dan uit tot het angstwekkend besef dat we niet onszelf zijn, zelfs dat we iemand anders zijn. Depersonalisatie of persoonlijkheidsverlies dus. Psychoanalyse en filosofie vormen allebei een radicaal verschillend antwoord op dat onbehagen, dat verlangen, die subjectieve verdeeldheid, dat persoonlijkheidsverlies.

De inzet van mijn aanwezigheid hier: U, en ook mijzelf waarschuwen tegenover de filosofie als oplossing voor dat onbehagen, etc. En pogen aan te tonen dat psychoanalyse, in een bepaald opzicht, een minder gevaarlijke oplossing kan zijn. Als U ziek bent, als Uw onbehagen U boven het hoofd groeit en de vorm van een ziektebesef aanneemt (rond het feit bijvoorbeeld dat U niet meer alleen de straat opdurft, dat U het vervelend idee heeft dat U Uw teergeliefde partner wel eens op een onbewaakt moment de nek zou

[1] derde ZOOM-lezing, 21 maart 1988

kunnen omwringen, of U heeft constant het gevoel dat U tegen een muur loopt, U lijdt altijd aan koppijn, men kan het zo gek niet verzinnen), ja, wat staat U dan te doen. Filosoferen of in analyse gaan. En als U bij mij komt klagen, komt vragen om van Uw tot ziektebesef geworden onbehagen genezen te worden, bij wat bent U dan het meest gebaat. Dat ik een of andere filosofische houding aanneem en U ook daartoe tracht te verleiden; of dat ik mij tegenover U opstel als psychoanalyticus, dat ik naga of wij samen een analyse kunnen wagen.

Hoe kan die vraag nu wat minder pathetisch, wat draaglijker, wat beredeneerder gesteld. Ik zal een aantal fundamentele vormen van filosofische attitudes bekijken, een aantal vormen van filosofische ethiek. Daarvan zal ik telkens tonen welke hun impasses zijn, hun impasses als poging tot oplossing voor het menselijk onbehagen. Daartegenover wil ik laten aanvoelen hoe weinig filosofisch de analytisch ethiek eigenlijk is, hoe de psychoanalyse die filosofische impasses een stuk kan open breken.

Vooraf moet ik echter nog iets bekennen. Voor sommigen zal ik daarmee misschien meteen het plezier van deze hele lezing verpesten. Waarover ik het hier niet wil hebben, dat zijn de impasses van de psychoanalyse. Want die zijn er ook, dat mag ik U, filosofische luisteraar, niet verhelen. Maar het zou niet fair zijn, het zou een vertekend beeld geven als ik hier, samen met U, al te veel belang zou hechten aan de impasses van de psychoanalyse. Waarom. De psychoanalyse kan een antwoord bieden op een aantal impasses van de filosofie. De filosofie kan echter op geen enkele impasse van de psychoanalyse een antwoord bieden. Filosofie schept meer psychische problemen dan ze er oplost. Psychoanalyse lost meer psychische problemen op dan ze er schept. Als ik hier zulke boude bewering waag, moet ik er voorzichtigheidshalve nogmaals aan herinneren dat ik het hier enkel wil hebben over de klinisch-ethische verhouding tussen filosofie en psychoanalyse, als antwoorden op het subjectief onbehagen of het verlangen. En niet bijvoorbeeld over hun epistemologische verhouding, over de epistemologische coupure tussen psychoanalyse en filosofie, waarbinnen de psychoanalyse reeds zeer veel heeft geleerd van de filosofie, en nog kan leren ook.

II. Het reële van het onmogelijk begin - twee mythes.

Beginnen wij bij het begin. Twee mythes. Eerst een mythe over de Oorsprong van de Filosofie. Vervolgens de mythe van de Eerste Filosoof. Aan de Oorsprong van de Filosofie, bij de Eerste Filosoof ziet men de waarheid van Filosofie en Filosoof. Filosofie en Filosoof kunnen die eigen waarheid niet vatten, ze kunnen niet de waarheid spreken over de eigen waarheid. Vandaar dat we ons moeten behelpen met een verhaaltje, een mythe, om hun waarheid te vatten.

De mythe van de oorsprong van de filosofie.

Philosophos, ik hoef U niet uit te leggen wat dat woord betekent. Het is Grieks voor vriend, amateur (philo) van de wijsheid, het weten (sophia).

Die sophia is in de eerste plaats niet zozeer de abstracte wijsheid, het weten, maar wel een savoir faire, zoals men dat in het Frans zegt. En dat is het weten hoe men iets moet doen, een vaardigheid, zelfs een kunst. Die sophia zouden we zelfs de levenskunst kunnen noemen: kunnen timmeren, zingen, dichten, opereren, voorspellen, met geld omgaan, etc. In de Griekse polis of stadsstaat schreef men die sophia of levenskunst toe aan de slaaf, aan degene die dus in het Volle Leven van Alledag stond, die met beide voeten op de grond stond.

De amateurs, liefhebbers of bewonderaars van die levenswijsheid, de filou's van de sofie dus, dat waren dan de meesters of de vrije burgers van die stadsstaat. Zij waren boven die dagdagelijkse beslommeringen verheven. Van daaruit gingen ze dan maar, met de handen op de rug, hun slaven ondervragen over hun praktische levenswijsheid. En dat in die indirecte stijl die U zo vertrouwd is, als U op één of ander gebied als levenswijze specialist bent gekend, en waaraan U zich bij gelegenheid zo kunt ergeren omdat U er de bedoeling van doorziet: "Stel eens dat jij dit en dat zou meemaken, of dat jij dit en dat zou moeten doen, wat zou jij dan doen ?" Zo jijjend en jouwend ondervraagt de meester zijn slaaf. U kent ongetwijfeld het antwoord, in een soortgelijke grap: "Ik zou eens te rade gaan bij mijn slaaf, meester." De Griekse meester houdt dus om zeer praktische redenen zijn levenswijze slaaf te vriend. Oorspronkelijk verlangt de filosoof dus te weten wat een Ander reeds weet. Hij meent dat hij de vruchten zal kunnen plukken van het weten van de Ander, dat hij van dat weten zal kunnen genieten.

Op dat filosofisch verlangen om te weten en die even filosofische veronderstelling van het weten als reeds ergens toebehorend aan een Ander, de wijze die dat weten incarneert, daarop zou ik al met een eerste psychoanalytische kritiek voor de dag kunnen komen. De oplossing voor Uw problemen is niet het bezit van een weten, van een levenswijsheid die U overneemt van iemand met meer levenservaring. Het verlangen om te weten en het vinden van dat weten bij de Ander, zijn immers niets anders dan een vlucht voor het punt waarop het weten structureel tekort schiet. Een punt dus waarop we onmogelijk kunnen weten. Dat is geen kwestie van gebrek aan ervaring. Dat problematische gebied waarop het weten structureel tekort schiet, waarop het ergens onmogelijk is om te weten, waarop iedereen uiteindelijk met de mond vol tanden komt te staan de eerste keer dat hij ermee geconfronteerd wordt en waarop uiteindelijk geen enkele levenswijsheid een afdoende antwoord kan bieden, dat problematisch gebied is de seksualiteit.

Hier moet ik wel één van die typisch psychoanalytische inzichten vermelden, en dat is het bestaan van een infantiele seksualiteit. Reeds op zeer jonge leeftijd wordt het kind met de kern van de seksualiteit geconfronteerd. Die kern is het gegeven van het geslachtsverschil. De ontmoeting daarmee is een klap, een trauma, waaraan om te beginnen geen enkel mensenkind ontsnapt en waarvan het zich uiteindelijk

ook nooit meer helemaal kan bevrijden. Het kind weet niet waar dat geslachtsverschil goed voor is, het weet niet wat ermee aangevangen. Het maakt bijgevolg allerlei vreemde veronderstellingen. Wij noemen die de "infantiele seksuele theorieën", en die blijken inderdaad allemaal te draaien rond de reden van het geslachtsverschil. In dat infantiele wereldbeeld is het geslachtsverschil er niet voor de voortplanting, zoals in ons verwetenschappelijkt wereldbeeld; het is er wel door de castratie. Over die castratie kan ik het hier niet verder hebben. Belangrijker voor ons hier is dat het kind, na die traumatische confrontatie met het geslachtsverschil als resultaat van de castratie, als het ware een filosofische periode doormaakt. Het komt tot een filosofische attitude waar het eigenlijk voor de rest van zijn leven niet meer van af geraakt. Vanaf dat moment wordt het kind bezield door het filosofisch verlangen om te weten, maar dan op allerlei andere gebieden dan het geslachtsverschil of de castratie. Eerst dus het traumatisch besef dat het weten tekort schiet op het gebied van het geslachtsverschil (met de oplossing van de castratie). Vervolgens het filosofisch verlangen om te weten op elk ander gebied dan dat van de seksualiteit getekend door de castratie.

Tussendoor kan ik U ook verklappen dat dit de reden is waarom men in de psychoanalyse inderdaad zoveel over sex spreekt. Men spreekt er over de volwassen seksualiteit, maar dan enkel in zoverre die onherroepelijk in de greep is blijven zitten van de infantiele seksualiteit met haar traumatisch niet weten en haar vreemde invullingen van dat gemis. Het is met die seksuauliteit dat de psychoanalyse het subject in het reine helpt komen.

De mythe van de eerste filosoof - Socrates.

Dat was een eerste benadering van de bedoeling of de waarheid van de Filosofie, via de mythe van haar Oorsprong. We kunnen die waarheid ook benaderen via haar mythe van de Eerste Filosoof. Socrates.

Het is op zichzelf natuurlijk al een interessant probleem dat het nog maar de vraag is of die Eerste Filosoof, of die fameuze Socrates wel echt bestaan heeft. Hij is inderdaad misschien niet meer dan slechts de mythe van de Eerste Filosoof, uitgevonden door zijn "navolgers". En dat is vooral Plato. Maar ook Aristophanes, Xenophon en Aristoteles hadden reden te over om hem uit te vinden. Samen vormen zij als het ware de vier Evangelisten van Socrates. Inderdaad, de Eerste Filosoof Socrates is voor de filosofie misschien wat Christus voor het Christendom is. Die verhouding van de filosofie tot haar Eerste Filosoof, haar overdracht op Socrates is echter een probleem dat ons hier slechts zijdelings vermag te interesseren.

Belangrijker is dat Socrates niet alleen de Eerste Filosoof is genoemd vanuit zijn navolgers, als beginpunt, maar eveneens vanuit zijn voorgangers, als eindpunt. Zijn voorgangers waren de sofisten. In principe is de filosoof de tegenpool van de sofist. De sofist pocht immers van het weten in pacht te hebben. Hij is geen amateur van het weten, hij is een beroeps. De filosoof daarentegen bekent dat hij het weten niet zelf bezit, maar dat hij op dat gebied wel bezeten is door de beste bedoelingen, dat hij bezield is door een verlangen om te weten.

Eerst een woordje over die sofisten en hun psychoanalytische relevantie, vooraleer Socrates als filosofische reactie daarop onder de loupe te nemen. Wat zijn sofismen of drogredeneringen. Dat zijn alle wijzen waarop het onbewuste ons logisch gezien verkeerd doet redeneren. En op het eerste zicht kan dat op oneindig veel wijzen. Bij nader inzien blijkt echter een belangrijke groep sofismen gebaseerd op de eigenschappen van de taal als zogenaamd denkinstrument. Er is dus een sofistische "logica" inherent aan de taal. Vooraleer wij denken en onafhankelijk van ons denken, tegen onze beste bedoelingen in, redeneert de taal reeds "verkeerd". Dat is het onbewuste dat, volgens een bekende uitspraak van Lacan, gestructureerd is als een taal.

Voor degenen die iets meer vertrouwd zijn met Lacans terugkeer tot Freud, verklap ik er bij dat de onbewuste mechanismen van de verschuiving en de verdichting, die Lacan gelijkschakelt met de linguïstische operaties van de metonymie en de metafoor eigenlijk sofistische redeneerwijzen zijn.

Wat de sofisten dus doen, dat is het cultiveren van de talig gestructureerde redeneerwijze van het onbewuste. Talige logica van het onbewuste zoals die spreekt in dromen, versprekingen en grapjes, maar ook in de symptomen van psychische ziekten.

Met zijn talige of onbewuste logica heeft de sofist overal een antwoord op, over alles loopt hij met een weten te koop. Ook over de seksualiteit, waarvan we nochtans zojuist gezegd hebben dat ze een onoplosbaar probleem is blijven vormen vanuit de eerste confrontatie ermee in onze prille kindertijd.

Een grap is hier misschien niet misplaatst. Die grap is één sofistische redenering rond de seksualiteit, zoals zoveel grappen trouwens.
Drie vrienden: Jan, Piet en Paul. Jan komt na lange jaren plots Piet tegen. Jan: Maar Piet wat steekt gij tegenwoordig uit.
Waarop Piet, iets minder uitbundig: Ik studeer filosofie, logica meer bepaald.
Jan: Logica, wat is dat voor iets.
Piet: Dat is moeilijk uit te leggen. Laat ik een voorbeeld geven. Ik herinner mij, Jan, dat ge thuis een aquarium hebt.
Jan: Ja.
Piet: Gij hebt een aquarium, dus gij houdt van vissen.
Jan: Ja.
Piet: Gij houdt van vissen, dus gij houdt van dieren.
Jan: Ja.
Piet: Gij houdt van dieren, dus gij houdt van levende wezens.
Jan: Ja.
Piet: Gij houdt van levende wezens, dus gij houdt van mensen.
jan: Ja.
Piet: Gij houdt van mensen, dus gij houdt van vrouwen.
Jan: Ja.
Piet: Wel, Jan, dan zijt ge een heteroseksueel.
Jan: Ja, inderdaad. Ongelooflijk. Dat ziet er wel erg interessant uit die filosofie, die logica.
Piet en Jans wegen scheiden. En Jan verder met die wijsheid. In gedachten verzonken botst hij een eind verder tegen Paul aan.
Paul: Maar Jan hoe gaat het ermee. By the way, ziet gij Piet nog soms.
Jan: Toeval wil dat ik hem juist nog gezien heb.
Paul: Ah zo. En wat steekt die Piet tegenwoordig uit.
Jan: Piet studeert filosofie, logica.
Paul: Logica, wat is dat voor iets.
Jan: Dat is moeilijk uit te leggen. Laat ik een voorbeeld geven. Hebt ge thuis een aquarium.
Paul: Neen.
Jan: Wel dan zijt gij een homoseksueel.

Waarom die grap. Zojuist zagen we dat het filosofisch verlangen om te weten de seksualiteit of het geslachtsverschil vermijdt. Ondanks zijn tegengestelde schijn vermijdt ook het sofistische weten dat geslachtsverschil. Wat is nu de verhouding psychoanalyse - sofisme. Op het eerste zicht hebben ze veel gemeen. In de psychoanalyse wordt immers ook gevraagd om Uw sofismen te cultiveren, om al Uw drogredeneringen uit te spreken. Dat is de zogenaamde vrije associatie. Met die drogredeneringen weet U

altijd op alles een antwoord. Daarmee bent U zo goed aangepast aan Uw realiteit. Maar uiteindelijk zit U daarin ook totaal verstrikt. U vindt er Uzelf niet meer in terug. In de vrije associatie laat ge dus Uw onbewuste of sofistische logica aan het woord. Daar wordt ge zelfs uitUnodigd om er er een schepje bovenop te doen.

In de psychoanalyse is dat echter geen doel op zich. Het doel is de confrontatie met de grens van Uw sofismen, van te tonen wat daardoor afgedekt wordt. Via die sofismen waarmee U zich zo perfect aan Uw realiteit aanpast, vlucht U voor een punt waaraan U niet aangepast raakt. En dat is de seksualiteit, het geslachtsverschil vanuit de castratie. Hoe ijveriger de sofistische realiteitsaanpassing dat punt probeert te vermijden, hoe gemakkelijker dit plots weer kan verrassen, traumatiseren. In de psychoanalyse wordt getoond hoe Uw sofistische realiteitsaanpassing U uiteindelijk parten speelt.

Terug nu tot Socrates. In de Platonische mythe van de Eerste Filosoof wordt hij verheven tot de anti-sofist bij uitstek. Socrates zou gezegd hebben dat hij niets wist. Het vervolg van die uitspraak vergeet men in de filosofie maar al te licht. Socrates heeft gezegd dat hij niets wist ... behalve in verband met de liefde, het verlangen, de seksualiteit (*ta eroktika*). Op zichzelf, in zijn paradoxaliteit is Socrates een uitermate interessant type. We kunnen nagaan op welke punten hij psychoanalytisch is en op welke niet. Wat betekent dat we de Platonische mythe rond Socrates analyseren. Voor onze bedoeling hier zijn uiteraard zijn niet-psychoanalytische, zijn filosofische kanten het meest interessant. En dat is bijvoorbeeld het gegeven dat Socrates de uitvinder zou zijn van "de ziel", van de *psyche* die centraal staat in de psychologie ofte zielkunde. Waar & waarom heeft de Eerste Filosoof plots die ziel nodig.

Socrates trekt ten strijde tegen de sofisten die beweren op alles een antwoord te kunnen geven. In de zogenaamde maïeutiek of Socratische dialoog laat hij zijn medeburgers hun drogredeneringen spuien. Dat lijkt erg psychoanalytisch, hij doet zijn medeburgers vrij associëren. Maar op het punt waar die medeburgers uiteindelijk telkens weer met de mond vol tanden komen te staan, een punt dat inderdaad vaak in verband staat met de liefde, op dat punt vindt Socrates de ziel uit. De waarheid van die onsterfelijke ziel bewijzen: dat is het uiteindelijke doel van elke Socratische dialoog. Op dat ultieme punt situeert zich het Socratische "Ken Uzelf". Zijn filosofisch verlangen om te weten leidt tot de uitvinding van een verborgen eenheid die de mens in zichzelf moet leren kennen en dat is zijn ziel, zijn *psyche*. Blijkt dus dat er een soort psychologisme inherent is aan het filosofisch verlangen om te weten. Het "Ken Uzelf" van de psychologie is een noodzakelijk uitvloeisel van het filosofisch verlangen om te weten.

Het kan U misschien verrassen van te vernemen dat de psychoanalyse geen vorm van psychologie is; en dat het doel van de psychoanalyse bijgevolg ook niet het "Ken Uzelf", de zelfkennis of de kennis van de eigen ziel kan zijn. De psychoanalyse leidt integendeel tot het besef dat we eigenlijk geen ziel hebben, geen verborgen punt van eenheid & integratie. De kern van ons wezen bestaat uit een gemis, uit onze verdeeldheid, uit het verlangen.

III. het onbehagen in de cultuur hier en nu - vier vormen van ethiek

Ik ben lang genoeg blijven stilstaan, misschien iets te lang zelfs, bij de Oorsprong van de Filosofie, met het verlangen van de Griekse meester om te weten in relatie tot zijn slaaf, en bij de Eerste Filosoof Socrates, als antwoord op de sofisten met zijn uitvinding van de ziel (waardoor Socrates uiteindelijk als een supersofist kan beschouwd). Dat was slechts een mythische inleiding op wat ons hier en nu meer moet interesseren. En dat zijn vier vormen van fundamentele filosofische ethiek waarvan onze Westerse cultuur doordrongen is.

Stoïcisme, epicurisme, scepticisme en cynisme: alle vier zijn ze meteen na het begin van de Griekse filosofie, na Socrates verschenen. De historisch-sociologische context van hun verschijning is het verval van de Griekse stadsstaat of *polis*. Vroeger was de Grieks burger één met zijn stadsstaat. Hij identificeerde zich ermee. Om te weten wat hem te doen stond, moest hij slechts de wetten volgen van zijn stadsstaat. Als die stadsstaat in verval komt, vervalt ook die identificatie. Die burger weet niet meer wat te doen, zijn niet-eenheid, zijn verdeeldheid komt bloot te liggen. Hij moet een nieuwe eenheid zoeken. Vroeger identificeerde hij zich met een eenheid rond hem, de muren van zijn stadsstaat. Thans moet hij zichzelf kunnen identificeren met een eenheid in zichzelf, en dat is de vesting van zijn ziel. Stoïcisme, epicurisme, scepticisme en cynisme zijn vier wijzen om de burger buiten de stadsstaat toe te laten van zichzelf te zijn, zich met de innerlijke eenheid van zijn ziel te identificeren. Vier wijzen om zijn verdeeldheid te dichten, om te weten wat hij wil. Om wijs te zijn.

Voor ons, hier en nu, vormen stoïcisme, epicurisme, scepticisme en cynisme een cultureel erfgoed, waarop wij kunnen terugvallen telkens het onbehagen in onze Westerse cultuur ons boven het hoofd dreigt te groeien. Om te eindigen zal ik elk van die vier kort confronteren met een nieuw fenomeen in onze cultuur, met een nieuw uitgevonden antwoord op het onbehagen in onze Westerse cultuur. En dat is de psychoanalyse.

Epicurisme.

Het Griekse epicurisme had indertijd een grote, religieuze concurrent om de volksgunst en dat is het Christendom. Dat Christendom, dat het uiteindelijk heeft gehaald, is erin geslaagd om het epicurisme verkeerdelijk voor te stellen als een ongebreidelde vorm van genieten.

Vanuit de psychoanalyse bekeken is het tegendeel echter eerder waar. Het epicurisme moet eigenlijk begrepen als een bange houding tegenover het genieten. Zo begrijpen wij de zogenaamde hedonistische calculus: de epicurist berekent zijn genot om te komen tot zijn *ataraxie* of gemoedsrust. Die epicuristische berekening van het genot is dus geen poging om zoveel mogelijk genot te vergaren, maar eerder een poging om een confrontatie te vermijden met een teveel aan genot in één keer, hier en nu, plots. Bijna even negatief als vanuit het Christendom het geval is, zouden wij vanuit de psychoanalyse het epicurisme in de tegengestelde richting kunnen beschrijven: niet één ongebreidelde zwijnerij, maar integendeel een ideaal van burgerlijkheid, van kitscherig estheticisme, van routineuze vriendschappen, etc.

In het psychoanalytische jargon kunnen we die berekening van het genot conceptualiseren als het realistisch lustprincipe. Vooreerst het lustprincipe. Dit is eigenlijk niets anders dan de vermijding van onlust, het weglopen van de onlust. Dat kan bijvoorbeeld via de behoeftebevrediging: eten, drinken, seks. Het realiteitsprincipe, dat daarbij komt, staat volledig in dienst van het lustprincipe. Dat wil zeggen dat men op realistische wijze onlust tracht te vermijden, dat men op realistische wijze zijn behoeften tracht te

bevredigen. U zorgt er dus voor dat Uw behoeftebevrediging, dat Uw onlustvermijding geen bron van nieuwe onlust wordt. Als U eet, drinkt, vrijt, dan moet U er zorg voor dragen dat U daaraan geen kater overhoudt.

En U weet hoe moeilijk het bijvoorbeeld is om U niet triestig te voelen na de coïtus. Dat heeft ooit, in een onbewaakt moment, een groot filosoof bekend: *omne animal post coïtum triste est praeter gallum qui cantat.* Het is zeer moeilijk, zelfs onbegonnen werk om Uw behoeften realistisch te bevredigen, dat wil zeggen zonder nieuwe onlust. Vaak blijkt de onlust van de niet bevredigde behoefte uiteindelijk zelfs nog draaglijker dan de onlust die U zich op de hals haalt door Uw behoeftebevrediging.

U stelt dus Uw behoeftebevrediging maar zo lang mogelijk uit. U berekent wanneer het moment daarvoor zal zijn aangebroken. En op dat moment bevredigt U in een blitzactie snel even die behoeftes. Oef dus. Nadien kunt U beginnen terugdenken aan die behoeftebevrediging. U begint te leven van de herinnering aan die zogenaamde schone momenten van genot, van behoeftebevrediging. De epicuristische wijze geniet van de herinnering aan het genot dat voorbij is en van het vooruitlopen op het genot dat nog komen moet. Maar op het moment zelf geniet hij eigenlijk niet, of toch zo weinig mogelijk. Dat is dus de ultieme bedoeling van de berekening van het genot.

Kan dergelijke berekening van het genot, kan dergelijk realistisch lustprincipe een oplossing vormen voor ons onbehagen of ons verlangen. Vooreerst lijkt er een gevaar voor contactverlies met de werkelijkheid. Wanneer men plots met het genot in de werkelijkheid van het hier en nu geconfronteerd wordt, dan zal dat rap van het goede teveel blijken te zijn. Op dat punt treedt dan ook een angstaanval op. Het genot dat niet berekenbaar is, dat het realistisch lustprincipe te buiten gaat, dat genot is angstwekkend.

De psychoanalyse zal dan ook geen gedragsregels voorschrijven, zoals het epicurisme, om U aan te passen aan het genot, om dat genot te berekenen of te vermijden. Ze laat wel toe om tot een eigen verlangen te komen. Dat eigen verlangen, dat leren leven met een bepaalde onvrede, met een bepaald gemis in de onmiddellijke ervaring der dingen (gemis dat men dus niet met het verleden of de toekomst opvult), dat verlangen dus is een vorm van omgang met het genot. Het verlangen is de remedie tegen de angst op het punt van het genot.

Stoïcisme

Ook in het stoïcisme staat de gemoedsrust centraal in de zogenaamde *apatheia*. Als wij nu het woord apathie horen, dan roept dit direct het beeld op van iemand die er als een bloemzak bijzit, een bijna psychiatrisch ziektebeeld dus. Maar oorspronkelijk roept het woord eigenlijk het tegengestelde beeld op van een rots in de branding, het toppunt van het narcisme dus. De stoïcijn is een koele hooghartige wijze die niets dan misprijzen over heeft voor alwat hem zou kunnen deren.

Die apathie, onkreukbaarheid of passieloosheid geldt zowel de Ander als zichzelf. De stoïcijn trekt zich even weinig aan van de verdeeldheid, het verlangen, de passies van de Ander als van de eigen verdeeldheid, etc. Zelfliefde en zelfhaat komen hem even bespottelijk over als de blijken van liefde en haat die hij vanwege de Ander mag ontvangen.

Wat in de plaats komt van die verdeeldheid, dat verlangen of die passies, dat is de wil. En dat zowel langs de kant van de stoïcijnse wijze als langs de kant van de Ander. De stoïcijn weet wat hij wil. Hij wil gewoon wat de Ander wil. Het is dus eerst en vooral die Ander die moet weten wat hij wil. De Ander die weet wat hij wil, dat is de Wereldorde die voor eenieder enkel het beste wil. Complex, zo lijkt het. Praktisch gezien komt

het er echter op neer dat de stoïcijn alle belang hecht aan de vervulling van zijn plicht. *Sustine*: blijf doen wat de Ander wil dat U doet. *Et abstine*: en begin niet aan iets wat de Ander niet expliciet wil dat U zou doen.

Is dat stoïcisme een houdbare oplossing voor ons onbehagen, ons verlangen. Vanuit de psychoanalytische kliniek dringt zich alleszins al de merkwaardige vaststelling op dat degene die zich aan zijn plicht houdt, die wil doen wat de Ander wil, dat die plichtsbewuste stoïcijn maar al te vaak gebukt gaat onder zware schuldgevoelens. Hoe beter men zijn plicht vervult, hoe groter schuldgevoelens. U kent het stoïcijnse "Niet mijn wil maar Uw wil geschiede", "Uw wil is mijn wil". In haar overname van dat adagium bij het failliet van het stoïcisme heeft het Christendom daarvan zeer mooi het staartje getoond: "Door mijn schuld, door mijn schuld, door mijn grote schuld".

Als remedie tegen dat schuldgevoel stelt de psychoanalyse centraal wat door die wil tot onderwerping aan de Ander moet vermeden. Dat is de verdeeldheid of het verlangen zowel langs de kant van het subject als langs de kant van de Ander. Het subject dat dus niet weet wat het wil en de Ander die niet weet wat hij wil, die niet weet wat het beste is voor elk subject.

Scepticisme

Het epicurisme probeert het genot te vermijden via zijn berekening. Het stoïcisme probeert langs alle kanten het verlangen te vermijden via de wil. Wat het scepticisme probeert te vermijden of buiten spel te zetten, dat is de waarheid. Scepticisme kan letterlijk vertaald als twijfelzucht. Men is achterdochtig tegenover al wat men hoort zeggen over iets, tegenover het weten, tegenover de wetenschap. Men betwijfelt namelijk of al dat weten ook maar een greintje waarheid over de wereld bevat. Extreem gesteld: het weten heeft met de waarheid geen uitstaans. Beide zijn gescheiden.

U kent Heraclitus van zijn sceptische uitspraak dat men geen twee keer als dezelfde mens in de zelfde stroom kan stappen. De mens verandert voortdurend en de stroom ook. De waarheid van die mens noch de waarheid van die stroom vallen in een weten te vatten, vast te leggen. Van daaruit kwam een zekere Cratylos tot de stelling dat communicatie onmogelijk is. Spreker, toehoorder en taalstroom waarin beiden waden, alle drie zijn ze voortdurend aan verandering onderhevig. Ik verander voortdurend, U verandert voortdurend, de woorden veranderen voortdurend. Hoe zouden wij elkaar dan nog kunnen verstaan, hoe zouden wij dan nog toegang kunnen hebben tot elkanders waarheid. Een ander scepticus, Xenophanes, heeft daar nog een schep bovenop gedaan. Als we dan toch toevallig over de waarheid zouden struikelen, dan hebben we volgens hem geen enkel criterium om die waarheid te onderscheiden van de dwaling. Het is niet de bedoeling dat ik hier de hele geschiedenis van het scepticisme uiteenzet. Het zou natuurlijk zeer interessant zijn van te volgen hoe ook dat scepticisme weer gerecupereerd is geworden in het Christendom, meer bepaald door het katholicisme en hoe het daarin gekoppeld werd aan de openbaring van de waarheid. Het scepticisme der gewone stervelingen die niets kunnen weten over de waarheid roept één uitzondering op die de waarheid in pacht heeft.

Voor ons is het hier nu echter belangrijker van te tonen dat de psychoanalyse geen scepticisme is. Haar houding tegenover de waarheid is niet sceptisch te noemen. In de psychoanalyse kan iedereen iets van zijn waarheid te weten komen (en meteen ook van de waarheid van de Ander). Nochtans gelooft ook de psychoanalyse niet dat een directe, eenduidige en onverstoorde communicatie mogelijk is. De woorden brengen geen vooraf gegeven eenduidige betekenis over. De taal leidt tot misverstanden en iets anders dan die taal gebrekkige taal staat ons niet ter beschikking. Maar volgens de psychoanalyse is het juist in die talige misverstanden dat iets van de waarheid kan verschijnen. Zoals Cratylos gelooft de

psychoanalyse niet in communicatie, tegengesteld aan Xenophanes beschikt ze wel over een waarheidscriterium.

Ik kan daarvoor een beeldspraak gebruiken, of beter, een aforisme van Kafka. Ergens schrijft hij dat de waarheid is als een koord op kniehoogte gespannen, ze lijkt eerder bestemd om erover te struikelen dan om er op te dansen. De waarheid is een koord dat ons scheidt en waarover ik struikel als ik in de stroom van mijn woorden naar U toegedreven word. Ze is dus geen koord dat ons verbindt en waarop ik met afgewogen woorden naar U toe kom gedanst. De waarheid scheidt ons, ze verbindt ons niet.

Dat is het belang dat in de psychoanalyse gehecht wordt aan bijvoorbeeld versprekingen, aan momenten dat U over Uw eigen tong struikelt. Via zijn interpretatie maakt de analyticus zich tot getuige van de waarheid die op dat begenadigd moment van struikeling het puntje van haar neus laat zien. Hij houdt dat moment vast, spoelt de film van die struikeling even terug. Op het moment dat U mislukt in Uw bedoeling om aan de analyticus als Ander iets duidelijk te maken, op dat moment kan er Uzelf iets van Uw eigen waarheid duidelijk worden. Uw verdrongen waarheid kan onder omgekeerde vorm tot U terugkeren.

Cynisme.

De cynici zijn filosofen die zich gedragen "als een hond". U weet hoe een hond zich gedraagt. Hij voldoet schaamteloos aan al zijn behoeften in publiek, ook zijn seksuele. Hij is agressief, blaft de mensen af, maakt ze bang, ze worden er fobisch voor. En soms bijt hij zelfs. Een echt filosofisch systeem heeft een hond niet. Een hond is gewoon een hond, hij volgt zijn hondennatuur. En toch is deze trouwe viervoeter, bijvoorbeeld als waakhond, de beste vriend van de mens. De cynische filosoof gedraagt zich als zulke hond in het kegelspel der menselijke verhoudingen. Zijn bestaan alleen al is het levende getuigenis dat daaraan iets schort.

Een cynicus die niemand onbekend kan zijn, is Diogenes. Hij leefde in een ton. Overdag liep hij op het marktplein rond met een lantaarn, op zoek naar mensen. Des winters omarmde hij naakt de standbeelden, op zoek naar menselijke warmte. Tenslotte is hij ook nog gekend als één der advocaten van de publieke masturbatie.

Die schaamteloosheid waarmee men zich als afval der menselijke verhoudingen afficheert, als een *punk avant la lettre,* gaat inderdaad vaak gepaard met een zeker ascetisme. Ascetisme betekent het geoorloofde te laten om zich te harden tegen de verleiding vanuit het ongeoorloofde. Men toont de medemens op onbeschaamde wijze dat men hem niet wil lastig vallen, voor zijn geoorloofde, schamele behoeftebevrediging.

Ook hier weer is een soort grap misschien niet misplaatst. Een finale grap die terzelfdertijd cynisch is en de essentie van het cynisme puntig samenvat. Wat is het verschil tussen de coïtus en de masturbatie. Met de coïtus komt men nog een keer onder de mensen.

Wat leert de psychoanalyse nu in verband met het cynisme als mogelijke oplossing voor ons onbehagen, ons verlangen. Weer dezelfde vraag: is het cynisme daarvoor een houdbare oplossing. Ik denk dat de psychoanalyse, vanuit haar kliniek, niet anders kan dan het inzicht te beamen waarmee Kafka "Der Prozess" afsluit. Op het einde van “Der Prozess” wordt Jozef K. doodgestoken. En dat nadat hij vergeefs heeft gepoogd de Ander te vinden, die over hem moet beslissen. Of moeten we zeggen: nadat hij erin geslaagd is om die Ander niet lastig te vallen. Op dat moment van zijn dood zegt hij: *Wie ein Hund. Es war als sollte die Scham ihm überleben.* Dat is inderdaad ook de ervaring van de psychoanalyse: wie zich

onbeschaamd cynisch gedraagt, die heeft veel last van schaamtegevoel.

De remedie voor de schaamte inherent aan de cynische ethiek is eens te meer het eigen verlangen. Het eigen verlangen waarvoor het subject niet meer zou terugdeinzen aan het einde van een analyse. Daarbij mag ik U echter niet verhelen dat, van de vier hier aangeraakte vormen van filosofische ethiek, het cynisme ongetwijfeld de sterkste verleiding vormt op het einde van een analyse, bij de doorsteek van het fantasma waarin het subject tot een eigen verlangen komt. Op dat ontluisterend moment van reële moet het subject kiezen. Zal het zich gedragen als een cynicus, "als een hond". Zal het onbeschaamd de schande van dit leven dragen. Of zal het zich gedragen als een analyticus, "als een object (a)". Dat is alle schaamte en onbeschaamdheid voorbij.